

Archivariorum historicorumque magistra

Dr. Rani Boubally

Archivarium historicorumque magistra

Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő
70. születésnapjára

SZERKESZTETTE

Kádár Zsófia
Lakatos Bálint
Zarnóczy Áron

Magyar Levéltárosok Egyesülete
Budapest, 2013

A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 13.

A kötet az NKA támogatásával jelent meg.

A kötet kereskedelmi forgalomban nem kapható.

Az ünnepelt fényképét Várhelyi Klára (Róma) készítette.
A kötetben szereplő térképeket Nagy Béla (MTA BTK TTI) rajzolta.
A borító és a tördelés Abinéri Gábor munkája.

A borítón a közölt tanulmányokhoz tartozó képek részletei láthatók.

ISBN 978-963-87475-3-2

© A tanulmányok szerzői, 2013

Fotó © Várhelyi Klára, 2013

Szerkesztés © Kádár Zsófia, Lakatos Bálint, Zarnóczy Áron, 2013

Képmelléklet © a tanulmányok szerzői, 2013

Kiadja a Magyar Levéltárosok Egyesülete
www.leveltaros.hu

Felelős kiadó: Tyekvicska Árpád elnök

A nyomdai munkálatokat a Kódex Könyvgyártó Kft. végezte.
Felelős vezető: Marosi Attila

Minden jog fenntartva.

Printed in Hungary

Tartalom

Köszöntő (KENYERES ISTVÁN)	11
Tabula gratulatoria	15
Előszó (KÁDÁR ZSÓFIA, LAKATOS BÁLINT, ZARNÓCZKI ÁRON)	19
Rövidítésjegyzék	21
I. TÖRTÉNETI FÖLDRAJZ, TÖRTÉNETI TOPOGRÁFIA, TÉRKÉPHASZNÁLAT	
BOLLÓK ÁDÁM: Magángondolatok temető, település és településtörté- net viszonyáról a 10–11. századi Kárpát-medencében	25
<i>Private Thoughts on the Relation between Cemetery, Settlement and Settlement History of Carpathian Basin in 10–11th centuries</i>	69
CSUKOVITS ENIKŐ: Magyarország helye Kelet-Európában. A <i>Descriptio Europae Orientalis</i> országleírásai	71
<i>The Place of Hungary in Eastern Europe. The Country Descriptions of the Descriptio Europae Orientalis</i>	82
TÓTH KRISZTINA: Tata és környéke településeinek történeti földrajza a 14. században	83
<i>Historical Topography of Tata and Its Region in the 14th Century</i>	101
LAKATOS BÁLINT: Lázár deák <i>Tabula Hungariae</i> -jának (1528) helyrajza és a késő középkori úthálózat	103
<i>Settlements on Lazarus' Tabula Hungariae (1528) and Late Medieval Road Network</i>	128

TRINGLI ISTVÁN: Oremus. Egy hegyaljai dűlőnév jelentése	129
<i>Oremus. Bezeichnung eines Flurnamens aus der Hegyalja Region</i>	142
TÓTH GERGELY: Meddig terjed Magyarország? Történelmi jogok és politikai realitások küzdelme Bél Mátyás <i>Notitiájában</i>	143
<i>What's the Extent of Hungary? Conflict of Historical Rights and Political Realities in Mátyás Bél's Notitia</i>	163
KULCSÁR KRISZTINA: Landgraf Ádám gondolatai a magyarországi utak javításáról	165
<i>Adam Landgrafs Gedanken über die Verbesserung der Post-Straßen und anderer Hauptweege im Königreich Ungarn</i>	188
REISZ T. CSABA: Külföldi mérnökök a magyarországi kataszteri felméréseknél	189
<i>Foreign Surveyors at the Cadastral Surveys in Hungary</i>	215
TÖRÖK ENIKŐ: Néhány kataszteri irattípus	217
<i>Einige Katastralunterlagen</i>	235
BERTÉNYI IVÁN: A Badacsony-hegy fontosabb helynevei a 20. században	237
<i>Wichtigere Ortsnamen des Berges Badacsony im 20. Jahrhundert</i>	242
 II. FORRÁSKIADÁS ÉS TÖRTÉNELEM	
BESSENYEI JÓZSEF: <i>Litterae ad Cameram exaratae</i> . A Magyar Kamarához intézett levelek, különös tekintettel a magyar nyelvűekre	245
<i>Litterae ad Cameram exaratae. An die Ungarische Kammer geschriebene Briefe mit besonderer Rücksicht auf Briefe in ungarischer Sprache</i>	255
TUSOR PÉTER: Pázmány pápai bullái és palliuma. (Adatok az esztergomi érseki szék 1616. évi római konzisztoriális betöltéséhez)	257
<i>Die päpstlichen Bullen und das Pallium von Péter Pázmány, Erzbischof zu Gran (1616)</i>	275

FAZEKAS ISTVÁN: Homonnai Drugeth III. György (1583–1620) familiárisainak jegyzéke 1622-ből. Adalék Tállyai Pál pályájához	277
<i>Die Liste der Familiaren von György III. Drugeth von Homonna (1583–1620) aus dem Jahre 1622. Ein Beitrag zur Laufbahn von Pál Tállyai, Übersetzer der Historiarum de rebus Ungaricis libri</i>	292
KÁDÁR ZSÓFIA: Dallos Miklós győri püspök életútja és végrendelete (1630)	293
<i>Life Career and Testament (1630) of Miklós Dallos Bishop of Győr</i>	327
KALMÁR JÁNOS: A horvát végvidékre vonatkozó tervezet az 1670-es évekből	329
<i>Ein das kroatische Grenzgebiet betreffender Vorschlag aus den 1670-er Jahren</i>	343
 III. TÖRTÉNELEM ÉS TÖRTÉNETI SEGÉDTUDOMÁNYOK	
NAGY BALÁZS: Luxemburgi IV. Károly önéletrajza: szövegtani és forráskritikai megközelítések	347
<i>Autobiography of Charles IV of Luxemburg: Textual and Source Critical Approaches</i>	357
E. KOVÁCS PÉTER: Zsigmond király itáliai itineráriuma (1412–1414 és 1431–1433)	359
<i>Itinerary of King Sigismund of Luxembourg in Italy (1412–1414 and 1431–1433)</i>	389
KÖRMENDI TAMÁS: Dalmácia címere a középkori magyar királyok heraldikai reprezentációjában	391
<i>The Coats of Arms of Dalmatia as a Part of the Heraldic Representation of the Hungarian Kings in the Middle Ages</i>	408
PÁLFFY GÉZA: Rendkívüli források a horvát nemzeti szimbólumok történetéhez. Horvátország zászlajának legkorábbi ábrázolásai a 16–17. századból	409
<i>Extraordinary Sources for the History of Croatian National Symbols. The Earliest Portrayals of the Flags of Croatia from the 16th and 17th Centuries</i>	432

DRASKÓCZY ISTVÁN: Henri Pirenne (1862–1935) magyarországi recepciója az 1894 és 1945 közötti időszakban	433
<i>Die Rezeption von Henri Pirenne in Ungarn zwischen 1894–1945</i>	451

IV. INTÉZMÉNY- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNET

ZSOLDOS ATTILA: Üres honor	455
<i>Empty honor</i>	476
LACZLAVIK GYÖRGY: Várday Pál esztergomi érsek egyházfői tevékenységének vázlatja	479
<i>An Outline of the Activity of Pál Várday, Archbishop of Esztergom</i>	500
SZÖGI LÁSZLÓ: Hanyatlás és átalakulás. A magyarországi peregrináció Mohácstól a 16. század végéig	501
<i>Decline and Change. Hungarian Peregrination from the Battle of Mohács to the End of the 16th Century</i>	520
MOLNÁR ANTAL: A horvát–szlavón rendiség és az oszmán Szlavónia	521
<i>The Croatian–Slavonian Estate System and Ottoman Slavonia</i>	538
DOMINKOVITS PÉTER: Szolgabírák és járásaik Sopron vármegyében, a 16/17. század fordulóján	541
<i>Stuhlrichter und ihre Bezirke im Komitat Sopron/Ödenburg zur Wende des 16./17. Jahrhundert</i>	564
KENYERES ISTVÁN: A félharmincad 1635–1638-ban	567
<i>Der Halbdreißigstzoll, 1635–1638</i>	591
OBORNI TERÉZ – NAGY BÉLA: A hadviselés alól felmentett székely települések a 17. században	593
<i>Szekler Settlements Released from the Military Services in the 17th Century</i>	610

OROSS ANDRÁS: A magyarországi kamarák területi illetékessége a 17–18. század fordulóján	611
<i>Die für Ungarn zuständigen Kammern an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert</i>	628
MIHALIK BÉLA VILMOS: Egyházi adatok a Jászságról Heinrich von Kageneck német lovagrendi komtur 1703. évi vizitációs jelentésében	629
<i>Ecclesiastical Data about Jazygia in the Visitation Report of Heinrich von Kageneck, Landkomtur of the Teutonic Order in 1703</i>	644
GÉRA ELEONÓRA: Don Thomaso Raspassani, a vízivárosi „magyar” vikárius leleplezése	645
<i>Die Enthüllung von Don Thomaso Raspassani, dem „ungarischen” Vikar von Wasserstadt Ofen (Buda)</i>	671
TUZA CSILLA: A céhes intézmény kereteinek bomlása: az 1761-es céhrendelet előzményei	673
<i>Die Auflösung der Rahmen der Zunftinstitution: die Prämissen der Zunftregelung 1761</i>	688
BORSODI CSABA: A herceg Esterházy-hitbizomány kismartoni uradalmának tisztviselői, alkalmazottai, szolgái 1770–1780 között	689
<i>The Officials, Personnel and Servants of the Eistenstadt/Kismarton Estate of the Prince Esterházy Entail (1770–1780)</i>	704
Bak Borbála munkásságának bibliográfiája (1961–2013) (összeállította: LAKATOS BÁLINT)	707
MELLÉKLET (képmelléklet Dominkovits Péter, Körmendi Tamás, Pálffy Géza és Török Enikő tanulmányaihoz)	I–XVI

Köszöntő

A Tanárnő hetvenéves! Számunkra, a tanítványok számára – és nem vagyunk kevesen – Bak Borbála mindig is a TANÁRNŐ marad, így, csupa nagybetűvel! Most, hogy a tanítványai egy, az egyén életútja szempontjából kiemelkedő születésnapján köszöntik az Ünnepeletet, úgy véljük, nem haszontalan, ha megkíséreljük összefoglalni, mit is jelent számunkra a Bak Borbálától kapott útravaló. Mert ez az útravaló életre szóló tudást jelent, egyúttal olyan látásmódot, amelyet senki mástól nem tanulhattunk.

A Tanárnő történészek generációit oktatta *Bevezetés a történettudományba*, *Magyarország történeti földrajza* és *Magyar iratolvasás* tantárgyakra. A szerencsésebbek, főként levéltáros hallgatók járhattak a Tanárnőhöz még további szemesztereket *Magyarország történeti földrajzára*, de ki kell emelnünk felejthetetlen haladó magyar iratolvasás óráit vagy térképtörténeti szemináriumait. Némelyik óráját kifejezetten a hallgatói kívánalmak miatt hirdette meg, és a tőle megszokott módon tette számunkra feledhetlenné (Drágffy-végrendeletek iratolvasása, általános térképtörténet, Korabinszky-projekt a doktoranduszoknak).

A Tanárnő ezeken a tárgyakon keresztül oltotta belénk a kutatómódszertant, a források feldolgozásának metódusait, egyúttal olyan alaposágra szorította a maga kedvességével hallgatóit, mint senki más – egyetemen kívül és belül. De megtanította, hogy „szeressük” a forrásokat, hogy nincs is annál izgalmasabb feladat, mint hogyha a szél elénk fúj az utcán egy 16. századi kéziratos magyar nyelvű, imitt-amott szakadozott levelet, megfejtsük, ki írta, kinek, betűről betűre mi van benne, és ezzel mit is akart a szerző tulajdonképpen mondani.

A levéltáros hallgatók mindig különösen nagy becsben álltak a Tanárnőnél, mindig éreztette velünk, hogy egy levéltár szakosnak többet kell tudnia mindenkinél, de mindenkit, aki hajlandó volt szívét-lelkét-eszét kitenni és volt benne szorgalom, szívesen látott óráin.

Emlékszem, számosan „bekéredztek” levéltár szakos hallgatóknak tartott szemináriumaira. Aki ugyanis elvégezte a Tanárnő legendás magyar iratolvasás óráit, egy életre megtanulhatta a forrásfeldolgozás minden csínját-bínját, lett belőle azután középkorász, kora újkorász, jelenkorász vagy éppen klasszika-filológus, esetleg gimnáziumi tanár vagy

pályaváltó informatikus. Sokan valljuk, hogy a forrás nyelvétől függetlenül annak elolvasása bizony „Bakborinál”, elnézést, a Tanárnőnél elsajátított, látszólag csak magyar nyelvű forrásolvasás órákon tanultaknak köszönhető. Nála valóban csak a teljesítmény számított. Mindnyájan úgy éreztük, hogy igenis rangos eredmény az, ha valaki egy jól megérdemelt elégségest vagy középepest vívott ki a Tanárnőnél. Ilyen jegyek ilyen teljesítmények mellett teljesen szokatlanul hatottak akkor és ma is az ELTÉ-n. A Tanárnő minden – következetes – szigorúsága csak és kizárólag a szemináriumok és előadások időkereteire szorítkozott. Mert előtte-utána és később, „pályatársként” mindig élmény Vele beszélgetni, tudományos kérdésekről, az egyetemi oktatásról vagy éppen a hazai levéltárügy alakulásáról, de leginkább saját, emberi dolgainkról, hétköznapi ügyeinkről. A Tanárnő nagyon szíven viselte sorsunkat, arra is jól emlékszem, hogy milyen lelkesedéssel szervezett levéltár szakos hallgatók számára 1992-ben tanulmányi utat a frissen egyesült Németország kelet-nyugati határvidékére, a volt NDK délnyugati csücskébe, a Harz hegységbe, ahol nemcsak a Wolfenbütteli Könyvtár látogatását szervezte meg, hanem beosztottult az elsőéves levéltár szakos hallgatók közé.

Egy ilyen köszöntésnek nem lehet célja a Tanárnő tudományos munkájának ismertetése, mérlegre tétele. Nem állhatja meg ugyanakkor a köszöntő sorok írója, hogy ne emeljen ki mégis a sok maradandó értékű munka közül néhány alapvető eredményt: az egyik legfontosabb a *Magyarország történeti topográfiája* (Budapest, 1997, História könyvtár. Monográfiák 9/1.). Aki végigkísérte a Tanárnő kandidátusi disszertációját képező munka történetét, jól tudja, hogy egy olyan mű létrejöttét követhette végig, amely úgy készült, ahogy minden egyetemi tankönyveknek készülnie kellett (volna): évekig alakította-tanította a Tanárnő azt az anyagot, amely végül disszertációvá, majd könyvvé alakult. Minden egyes mondatát, jegyzetét a Tanárnőre jellemző hihetetlen alaposággal írta meg. Történészek és levéltárosok generációi nőttek fel ezen a – formálódó, csiszolódó, majd papíron is megjelenő – kézikönyvön, mintául és tananyagul szolgált a felsőoktatásban. A Tanárnő másik, generációk számára meghatározó munkássága a magyar nyelvű levéltári források kiadásának módszertani kérdéseiről írt publikációiban ölt testet. Miközben iratolvasás órákon a legnagyobb gondossággal íratta át a hallgatókkal betűhű módon a forrásokat, nevezetes módszertani ajánlásában (A XVI–XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései. *Fons* 7(2000), 1. sz., 91–137.) az 1541 utáni levéltári források esetében a modern átírás mellett érvelt. Amikor megkérdeztem a Tanárnőt, mi okozta ezt a számunkra akkor (2000-ben)

---

meglepő „fordulatot”, azzal magyarázta: ahhoz, hogy valaki nagy bizton-
sággal adjon ki forrást szöveghíven, ahhoz minden egyes betűt, mellék-
jelet, légy piszkot betűhíven kell visszaadnia. A Tanárnőnek ebben is iga-
za volt. És amit véleményem szerint az Ünnepelet a legfontosabb kutatási
területének tartott a közigazgatás-történet mellett: a térképészettörténet.
Ezen a területen elért eredményeit, hatását a szakterülettel foglalkozó ku-
tatók mindig a legnagyobb elismeréssel illetik.

Az önmagukban is maradandó tudományos eredmények mellett –
véleményem szerint – mindnyájunk számára a legfontosabb a Tanárnő
személyisége, valamint az a hihetetlen tudásanyag, amit módszeresen
belénk táplált. Belénk, „Bakbori”-tanítványokba, amely titulust ki kellett
vívni, rang ez a maga nemében. Nem is akármilyen! Isten éltesse sokáig
a Tanárnőt!

Kenyeres István